

ПРОБЛЕМИ ПЛЮРАЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

Україна – релігійно плюральна країна з часу появи її на карті світу. Вже в першому її владному утворенні Києво-Руській державі співіснували вірування язичників різних племен у своїх богів, спробу поєднати яких в один пантеон прагнув здійснити (правда, безуспішно) князь Володимир у 982 році.

Наш народ по-своєму сприйняв християнство після його охрещення князем Володимиром у 988 році. Він поєднав у своїх віруваннях християнство з язичництвом, а відтак став двовірним. Та інакше й не могло бути. Язичництво – це релігійна картина природи і діяльності людини в ній. Християнство – це релігійна картина людини у її відносинах з іншими людьми і Богом. Саме тому, прийшовши на наші терени, воно, із-за відсутності в нього якогось свого специфічного природобачення, не могло замінити, а чи ж витіснити язичництво. Воно охристиянізувало його. Тому ми й маємо нині у віруваннях народу практично не чисте християнство, а християнізоване язичництво і водночас оязичнене християнство. Цей синкретизм є однією з підвалин тієї релігійної плюральності, яка характеризує духовний світ нашого народу.

Україна, як це відомо, є межевою країною. Вона розташована на пограниччі Сходу і Заходу, християнства та ісламу, двох основних течій християнства – православ'я і католицизму. Це зумовлювало те, що на її території здавна проживають поруч представники різних релігійних вірувань. Таке сусідство, постійне спілкування, навіть співжиття різних вірувань формувало переконання, що релігійність є чимось особистнішим, що із-за відмінності у віруваннях не слід допускатися ворожнечі, якихось протистоянь, упереджень, що іншу релігійність слід сприймати з певною байдужістю і толерантністю.

Ще одне. Є два психологічні типи народів – екстраверти й інтроверти. Екстраверти, як відомо, прагнуть розширити свої впливи і володіння, території проживання. Типовий приклад – росіяни, які в своїх устремліннях прихопити чужі землі аж до Аляски дійшли, приросіямили Прибалтику, Кавказ і Причорномор'я. Українці – інтроверти. Їм багато, а тим більше чужого, не треба. Вони байдужі і до вірувань іншого, не прагнуть його переіначити на лад своєї релігійної духовності, зробити „своїм”. А відтак – українці толерантні до носіїв інших вірувань.

Релігійність українського народу кордоцентрична. Це означає, що в його світогляді основну роль – мотиваційну і рушійну – відіграють не розумово-раціональні сили, а світ емоцій, почуттів. Кордоцентрична релігійність є надто простою. Це – релігійність серця. Вона не потребує створення якихось затеоретизованих богословських систем, де, власне, частіше всього й виникає міжконфесійне протистояння. Притаманне українцям чуттєво-релігійне ставлення до життя не формує якусь ворожість до носіїв інших вірувань, бо ж емоційний світ віруючих різних конфесій майже співпадає. Відтак в іншому вони не вбачають якогось ворога. Серед українців часто можна почути, що католики, як і православні, “вірять в єдиного Бога і в Ісуса Христа, тільки в них по-іншому правиться” (тобто по-іншому виконуються обряди). До євреїв українець також ставиться з повагою, бо ж вони також “вірять в єдиного Бога” і мають “міцну віру”.

Своє ставлення до інших людей українець вимірює не їх конфесійністю, світоглядними орієнтаціями, а їх діяльністю. Тому він толерантний навіть до атеїста. Аргумент при цьому звучить приблизно такий: “Дарма, що він не молиться, але він заслужив собі місце на тому світі ділами своїми”.

* Заст. директора-керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, президент Української Асоціації релігієзнавців, доктор філос. наук.

Світоглядну плюральність і поліконфесійність на теренах України забезпечувало також завжди співчутливе і доброзичливе ставлення українця до знедолених, скривджених. Може тому він спокійно прийняв на свої землі вигнаних з Європи євреїв, соцініан та антитринітаріїв - з Польщі, старообрядців, молокан і духоборів - з Росії. Зрозуміло, що це також формувало поліконфесійну карту України.

Гляньмо на те, як цивілізовано ми вирішуємо проблему кримськотатарського народу. Воно докорінно відрізняється від вирішення Росією чеченської проблеми. Обидва ці народи – чеченці і кримські татари – були виселені з їх етнічних територій. Але кримотатари були більше скривджені, а тому вони мали більше мотивів для конфліктного вирішення своїх проблем. Але це не трапилося, бо Україна, шануючи їх людську гідність, пішла на прямі контакти свого Президента з їх лідерами. Внаслідок цього кримо-татари постали у нас не як “особи мусульманського віросповідання”, а як повноправні і повноцінні учасники всіх державних і суспільних процесів. Відмінна конфесійність при цьому була вже їх особистою справою, особистим вибором. Її українська держава не виставляла як чинник якихось протистоянь. То ж пошанування людської гідності, піднесене на рівень національних стандартів, забезпечує в Україні толерантність міжконфесійних відносин. Дійшло до того, що муфтії кримських мусульман навіть Е. Абласв відмовився брати участь в роботі Міжконфесійної Ради Автономії із-за того, що Церква Московського патріархату з підтримки влади не допускала до роботи в цій Раді представників власне Українських Церков – Київського Патріархату і Греко-Католицької.

Все вище сказане дає підставу для висновку, що релігійний плюралізм має в Україні свої історичні корені. Історія формувала Україну конфесійно плюральною. Вона ж водночас виховувала в українця свідомість релігійної толерантності.

Нині ми маємо в Україні офіційно зафіксованих понад 120 релігійних течій і церков. Якщо на перших етапах становлення нашої незалежної держави й виникали міжконфесійні чи міжцерковні конфлікти, то вони мали не релігійне, а матеріальне підґрунтя, зокрема проблему володіння храмами. Відомо, що в 1946 році комуністична влада заборонила діяльність Західній Україні Греко-Католицької Церкви, а належні їй десь 3250 храмів передала Православній Церкві Московського Патріархату. Після здобуття Україною незалежності греко-католики вийшли з підпілля і поставили питання про повернення їм храмів. Замість того, щоб це повернення провести цивілізовано, а для себе побудувати нові храми, Церква Московського Патріархату спровокувала в західному регіоні нашої країни міжконфесійні конфлікти, які зрештою закінчилися не на її користь. То ж коли зараз Московський Патріархат звинувачує опосередковано Ватикан за розгром трьох своїх єпархій в Галичині, то ці звинувачення абсолютно безпідставні. Ми вважаємо, що міжконфесійна ворожнеча в Україні була спровокована ззовні для того, щоб дестабілізувати зрештою у нас політичну ситуацію, подати Україну в очах світової громадськості як недемократичну країну. Але українська влада змогла вирішити і цю проблему. В одному з конфліктних поселень було побудовано ще один храм, в другому – організували почергові богослужіння, в третьому – громада Церкви Московського Патріархату сама по собі розпалася.

В 1991 році Верховна Рада України прийняла Закон “Про свободу совісті і релігійні організації”. Хоч цей Закон і був прийнятий ще в комуністичні часи, але він, як на сьогодні, є одним із найдемократичніших у світі. Він врахував демократичні принципи міжнародних правових документів з свободи релігії. Плюральність українського суспільства він закріпив законодавчо:

1. Насамперед Закон утвердив свободу віросповідань. Він дає право будь-якій конфесії на офіційну реєстрацію, але водночас не робить це право обов’язковим.

2. Закон не обмежує права громадян перед Законом із-за якоїсь їх релігійної належності і водночас застерігає від використання релігії для розпалювання пов’язаної з релігією ворожнечі й ненависті, ображення почуттів громадян.

3. Закон декларує рівність всіх релігій, віросповідань та релігійних організацій перед законом, недопущення встановлення будь-яких переваг або обмежень якоїсь релігії, віросповідання чи релігійної організації.

4. Закон забороняє будь-яку політичну діяльність релігійних організацій, причетність їх до політичного життя, а відтак і визнання в той чи інший спосіб якоїсь релігійної організації (Церкви) державною, підключення окремих релігійних організацій до виконання державних функцій чи одержання державного фінансування. Церква відокремлена у нас від держави.

5. Релігійний плюралізм в країні забезпечує також відокремлення школи від Церкви. Державна освіта у нас є світською. Вона через різні релігієзнавчі дисципліни, які читаються в статусі обов'язкових у всіх вузах, дає об'єктивні, конфесійно неупереджені знання про різні релігії, формує толерантні міжконфесійні відносини.

6. Закон не забороняє місіонерську діяльність будь-якої конфесії, в тому числі й зарубіжне релігійне місіонерство, хоч останнє подеколи надто вороже сприймається історичними церквами.

Якщо в комуністичні роки в Україні діяло всього 9 офіційно зареєстрованих Церков і релігійних течій, то в 1991 році їх було вже 42. Тут дала себе знати та Перебудова, яку проводив тодішній Генсек Компартії Союзу Михайло Горбачов, а також демократизм першого року суспільного життя незалежної України. Нині їх нараховується десь понад 120. Думаю, що ще більше десятка є незареєстрованих. Серед зафіксованих зокрема є: християнських – 75, східних – 16, етнічних – 11, неоязичницьких – 8, мусульманських – 5, інших – 6. Згідно інформацій Державного Комітету у справах релігій на початок 2007 року в Україні офіційно фіксовано 33063 релігійних організацій. Серед них: 31749 громад, 406 монастирів з 6801 насельником, 326 місій, 80 братств, 185 духовних навчальних закладів з 20881 слухачем в них. Громади обслуговувало 29423 служителі культури (з них 782 – іноземці). Працювало біля 13 тисяч недільних шкіл, видруковувалося 380 газет і журналів.

Найважливішою складовою релігійного життя в Україні залишається Православ'я. Воно загалом мало 16581 релігійну організацію, що становить 50% від загальної кількості їх. Домінуючою є Церква Московського Патріархату. Її 10972 парафій обслуговувало біля 9327 священників. Київський Патріархат має 4007 релігійні організації, Православні Автокефали -1190 Серед православних течій маємо ще Російську вільну Церкву, Апокаліптичну ПЦ, Апостольську ПЦ, Істинно-православну Церкву, Церкву Божої Матері, старообрядців,молокан, інокентіївців

Маємо три течії католиків. Українська греко-Католицька Церква нараховує 3476 парафій з десь 2,2 тис. священників, римо-католики – 883 громади з 527 священнослужителями, з яких 267 є іноземцями. Функціонує дві громади вірмен-католиків.

Надто інтенсивно розвивається у нас протестантизм. Він має 7721 релігійну організацію, в тому числі християн-баптистів – 3264, християн віри євангельської (п'ятидесятників) – 2328, свідків Єгови – 1015, адвентистів сьомого дня – 1045, реформатів – 118, лютеран – 101, пресвітеріан – 68, методистів – 16. Всі протестантські церкви мають необхідні управлінські структури, 83 навчальні заклади, добре налагоджену видавничу діяльність, опановують радіо і телебачення, видруковують 83 газети і журнали, мають 3830 недільних шкіл, 193 місії.

Серед християн варто назвати ще Вірменську Апостольську Церкву, яка має в Україні свій єпископат і 22 зареєстровані громади.

Мусульманських громад в Україні 1001. Розміщені вони переважно в Криму. Тут їх 945. Вірними їх є кримські татари, що повертаються після депортації на свою історичну батьківщину. Іудаїзм нараховує в Україні 258 громад 7 різних течій.

В останні 10-15 років набули поширення в Україні нові релігійні течії і напрямки. Офіційно зареєстровано 1750 їх організації, серед яких неохристиянських 1520, неоорієнталістських (східних) – 122, неоязичницьких (рідновірських) – 108. Власних

українських новотворів серед НРТ майже немає. Хіба-що деякі рідновірські течії, а також славнозвісне Велике Біле Братство, яке до речі продовжує діяти, хоч офіційно не реєструється. Лідери його нібито виїхали десь за рубіж. Серед нових течій успіх у поширенні мають харизмати (1245 громад), а ось неоязичники і неоорієнталісти дещо стабілізувалися у своєму рості.

В Україні є ще понад 200 малочисельних громад віруючих над 50 різних напрямків, течій і толків.

Чим же зумовлене таке велике конфесійне різноманіття в Україні? Вище ми частково торкнулися ролі особливостей нашої історії в цьому. Історія буття українців як етносу внесла помітні корективи у нашу конфесійну карту. Нинішньому конфесійному різноманіттю сприяли і сприяють ряд чинників. Перший – відзначене вище наше межове розташування між Сходом і Заходом, між двома світовими релігіями – християнством та ісламом, між двома основними течіями християнства – Православ'ям і Католицизмом. Друге – відсутність в Україні протягом століть національної держави, що не сприяло утвердженню на наших теренах своїх національних церков, а також особлива ментальність місцевих управлінців, для яких українсько-національне, в тому числі і національно-церковне, в переважній більшості регіонів не стало святинею. Третє – урбанізація, яка створила умови, коли на релігієвибір особистості, особливо у великих містах, вже не впливає усталена громадська думка чи сімейна традиція. Четверте – відсутність відпорності, скажу образно - конфесійної екології, у наших історичних церков, їхня нездатність до місіонерської роботи. П'яте – матеріальна скрута традиційних церков, які нездатні налагодити таку благодійницьку, освітню чи видавничу діяльність, як можуть це зробити привнесені в Україну в останнє десятиліття конфесії або протестантські спільноти, що одержують значну матеріальну допомогу від своїх зарубіжних одновірців.

Окремо слід сказати про роль міжнародного (точніше – закордонного) чинника, а саме: 1. Ми не маємо спеціальних законів, які б обмежували втручання зарубіжних релігійних центрів у внутрішнє релігійне життя України, які б регулювали відносини певних наших релігійних інституцій з їх конфесійними центрами за кордоном. 2. Продовжує діяти та система інституційного підпорядкування в релігійній сфері зарубіжжю, що склалася в часи, коли у нас практично була відсутня свобода віросповідань, Україна не була незалежною країною. 3. Надто ми вже толерантні і міжнародно законопослушні при прийнятті на свої терени зарубіжних релігійстворів, легко йдемо на їх реєстрацію і офіційне визнання. 4. Ми також податливі і до зверхницьких зазіхань із-за кордону - або зарубіжних релігійних центрів, або й інших держав - на наші релігійні громади чи то під приводом плекання-захисту якоїсь єдності канонічної території, чи то під приводом забезпечення нормальної діяльності певної національно-меншинної спільноти, опікування інтересами наявних у нас національно-релігійних меншин. Я б сказав так: ми вже надто багато даємо свобод у діяльності релігійно-національних меншин, особливо російської, вірменської, єврейської, румунської і польської. За допомогою посольств своїх матірних держав вони творять у нас в Україні практично свої паралельні державні структури, діяльність яких інколи носить викликаючий характер. Згадаймо для прикладу, в якому антидержавному контексті щодо України російська спільнота і Православна Церква Московської юрисдикції обстоює у нас двомовність. Якщо на основі національної самоідентифікації і з'являються у нас національно-релігійні меншини (німецькі чи шведські лютерани, корейські чи чеські баптисти, болгарські чи грецькі православні, російські старообрядці чи щось подібне), вони все ж мають ідентифікувати себе насамперед громадянами України, а не Росії, Ізраїлю, Німеччини та ін., працювати на нашу державу, а не жити за біблійним приписом „у світі і не від світу”.

Україна є релігійно плюральна країна. Як на мене, то її конфесійна мережа вже склалася. Якщо й появляться ще якісь нові релігійні рухи, то вони вже не матимуть свого успіху, лишатимуться на рівні одиничних громад. Віруючі люди у своїх конфесійних

уподобаннях вже в основному визначилися. Маємо навіть процес згортання діяльності деяких нових для України течій.

Гарантом того, що Україна буде залишатися й надалі поліконфесійною країною без якихось гучних “релігійних війн” служить наша історична традиція, демократична законодавча база, відсутність державної Церкви, діяльність Міжцерковної Ради й інших міжконфесійних всеукраїнських об’єднань, цілого ряду громадських міжконфесійних утворень, зокрема такого як Міжнародна Асоціація релігійних свобод. У формуванні віротерпимості й утвердженні свободи віросповідань значну роботу проводять очолювані мною Відділення релігієзнавства Національної Академії наук України і Центр релігійної інформації і свободи Української Асоціації релігієзнавців. Щороку ми проводимо до десятка наукових конференцій, в роботі яких беруть участь представники різних конфесій. Ми видруковуємо з інформаціями про життя і діяльність різних конфесій України і світу щомісячний часопис “Релігійна панорама”. Виходять книги десяти томної “Історії релігії в Україні”, де в толерантній і об’єктивній формі дається описання різних конфесій українського релігійного поля в їх історії і сьогоденні. Толерантизації відносин між конфесіями і церквами сприяють ті Дні релігійної свободи, які нами проводяться в різних областях країни, щорічні літні Молодіжні школи релігійної толеранції. Ми відродили відзначення щороку в Україні у січні Всесвітнього Дня релігій, встановленого ООН ще в 1952 році. На гарантування релігійного плюралізму зорієнтована і та нова редакція Закону України “Про свободу совісті і релігійні організації”, яка підготовлена робочою групою Мініюсту України.

Чи можемо ми сказати, що в нашій країні все абсолютно добре із гарантуванням релігійного плюралізму, не існує ніяких обмежень свободи віросповідань з боку владних структур? Думаю, що так сказати не можна, хоч це законодавчо якось не визначено. Так, враховуючи законом зафіксоване відокремлення Церкви від держави, вищі державні посадовці, зокрема Президент і Прем’єр-Міністр України не повинні відкрито демонструвати свою конфесійну належність на всю країну із залученням до цього засобів масової інформації. А так ми маємо явне вираження симпатій Президента і його Адміністрації до Київського, а Прем’єра і Спікера до Церкви Московського Патріархату. Для державного службовця канонічною має бути будь-яка релігійна спільнота, що одержала державну реєстрацію, а не лише та, до якої він належить.

Маємо ще вияв симпатій можновладців до певних церков і при реституції майна, виділенні земельних ділянок під храмові забудови, в запрошеннях на участь в різних урочистостях представників конфесій тощо. В календарі релігійних свят, які є вихідними днями, значаться лише свята Православ’я. Хоч ця релігія і є домінуючою в країні і до неї відносять себе десь 36-48%% опитаних під час різних соціологічних досліджень, але ж є й інші конфесії, для яких значимими є свої свята і відзначення їх ними у формі вихідного дня також має бути передбачене законом. Над всіма цими питаннями ще треба працювати з тим, щоб Україна і надалі залишалася країною законодавчо закріпленого і громадською думкою прийнятого релігійного плюралізму, щоб ми мали повну свободу віросповідань.

Складається враження, що різноконфесійні спільноти України прагнуть діяти якось самоізолювано від інших, навіть від суспільства, загалом світу. Вони не шукають приводів для зустрічей, взаємоознайомлення, проведення спільних акцій, зокрема у сфері благодійності. У всякому разі від офіційно зареєстрованих релігійних спільнот (хіба що окрім багаїв) ініціативи із організації та проведення якихось міжконфесійних заходів не надходило. У пресі різних конфесій, особливо православних церков, ми знаходимо багато спотворювальних, злопыхательських статей щодо інших. Читаючи їх і добре знаючи віровчення різних конфесій і їх обрядову практику, так і хочеться сказати їх авторам і редакторам: бреші, але знай міру. Зрозуміло, що такі публікації не сприяють міжконфесійній згоді, формуванню тієї любові до іншого, якій вчив Ісус Христос. Він радив йти до інших зі словами: „Мир Вам!”. Інший заслуговує на повагу до нього при всіх

його відмінностях і особливостях. Він – насамперед людина, а будь-яка релігія – це засіб вияву людинолюбства.

Якоїсь однієї істинної релігії не існує. Істинним є те, що об'єднує, як спільний корінь, всі релігії. Це насамперед є віра в буття світу надприродного (і перш за все Бога), в спасіння завдяки вірі і слідуванню загальнолюдським нормам моралі, включеним різними релігіями у свій моральний канон, а також очікування блаженного життя в потойбіччі. Кожна релігія по-своєму вирішує ці істини. Одні напряму пов'язують людину з Богом, інші ж – між ними ставлять спасителя або ж якогось пророка. Одні вважають, що вирішити свою майбутню долю можна лише через дотримання величезної кількості пропонованих їхніми релігійними спільнотами обрядів і через посередництво служителя культу, інші ж, виходячи з того, що Бог – в тобі і він виявляється через твою душу, закликають до простого молитовного єднання з ним, до богомислія, а не тілорухання.

Відтак форми релігійної віри, які переважно й визначають специфіку віросповідань, є людським витвором. Навіть в Біблії Бог засвідчує своє буття, якщо українською мовою, то двохбуквеним висловом: „Я є”. Відтак іновірець, який вірить в Бога, є нашим попутником, а не боговідступником чи якимсь еретиком. Він йде до того ж Бога, що й ти, але іншою дорогою.

Релігійна плюральність не має формувати якусь агресивність у відносинах між конфесіями. Бо ж тоді не за Боже вестиметься боротьба, а за людське, створене людською фантазією і виписане чи то у Священних книгах різних релігій, чи то втілене в організаційних принципах вибудови їх спільнот, а чи ж в конфесійних обрядових діях. Певно тому, враховуючи це, Ісус Христос закликав любити не лише ближнього одновірця, а навіть ворога свого. Звідси органічно випливає висновок необхідності толерантності міжконфесійних відносин в релігійно-плюральному суспільстві, сприйняття іншого в його світоглядних і релігійних виявах таким, яким він є, щоб потім не вибачатися перед цим іншими, як це зробила (і хвала їй за це) Католицька Церква.

*Г. Удовенко **

ПРАВОВІ ТА ЗАКОНОДАВЧІ АСПЕКТИ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Гострота і важливість тематики, запрограмованих Конференцією, посилюється важливістю поточного політичного моменту в Україні. Звичайно, всі нинішні політичні процеси мають вплив і на взаємовідносини держави та релігійних організацій. Думаю, всі погодяться з тим, що проблематика сьогоденного наукового форуму, крім церковно-конфесійного має і виразний правозахисний аспект. Саме цим опікується Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і національних відносин, який я тут представляю.

Згідно зі статтею 35 Конституції України, право на свободу світогляду і віросповідання є невід'ємним правом кожного суцього в нашій державі. Слід зазначити, що реалізація цього права відбувається, на жаль, у складних умовах кризового стану Православ'я України, його розколу. Це є наслідком цілого ряду причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Не буду на них акцентувати увагу. Про все це добре відомо широкій громадськості. Ми глибоко переймаємося цими проблемами, які ось уже протягом багатьох років хвилюють мільйони віруючих.

* Народний депутат України, Голова Комітету Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин